

ZIRC IPAROSAI A 18. SZÁZAD VÉGI ÉS A 19. SZÁZAD ELEJI IRATOKBAN

Tekintélyes azoknak a munkáknak a száma, amelyek a 18. századi és 19. század eleji ipartörténettel foglalkoznak, egy-egy konkrét települést vagy jelentősebb táji körzetet vizsgálva. Ezek a munkák meglehetősen változatos képet mutatnak a kutatás módszerét és eredményét tekintve. Kévs szerzőnek sikerül a falusi, mezővárosi kézművesipart minden oldaláról maradéktalanul bemutatni, annak belső struktúrájáról, a gazdasági élet vagy a társadalom egészén belül elfoglalt helyéről képet adni. A hiányosságok legfőbb oka az, hogy ritkán adódik kellő mennyiségű és minőségű, következetes összehasonlításra módot adó forrás, amelynek információit történeti statisztikai módszerekkel megfelelőképpen ki lehetne aknázni.

Hasonló forráshiány esetünkben is jelentkezett, amely rendkívüli módon megnehezítette a kutatást. Mindenekelőtt arra készített, hogy a teljes és befejezett eredményekhez jutás igényét félretéve csupán a meglévő korlátolt számú, vegyes tartalmú, némelykor kétes megbízhatóságú források esetenként hasznosítható adataiból a fő tendenciák megállapítását tűzzük ki célul magunk elé. A munka jelen stádiumában tehát csak a különböző típusú anyagok egymást kiegészítő, komplex vizsgálata válhatott használható módszerrel.

A fentiekből fakadó gondokat az a szándék szorította háttérbe, ami révén igyekeztünk többet megmutatni az 1982-ben fennállásának 800 éves évfordulóját ünnepelt Zirc történetéből, kitéve azt a képet, amely az érdeklődők többségénél elsősorban a ciszterci apátság ismertebb történetére korlátozódott. Figyelmünket az keltette fel, hogy e számos sajátossággal bíró, földrajzi-gazdasági szempontból meglehetősen zárt határok között lévő, társadalmi-gazdasági életbeli előtörténettel alig rendelkező, a török pusztítás után újonnan létrehozott településen hogyan alakult ki, milyen jellegűvé vált a kézművesipari tevékenység, amelyet céhekbe szervezeten vagy azon kívül folytattak a lakosok.

TELEPULÉSTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Zirc újabb kori történetének megismerése elválaszthatatlan a korábbi időszak két jelentős eseményétől, amely meghatározó szerepet játszott a település életében.

A 16. század zürzavaros, pusztulást hozó éveitől 1659 volt az újjáéledés, a fejlődés első álló-

mása. Ettől kezdve az alsó-ausztriai Lilienfeld nagy múltú ciszterci monostora nevéhez kapcsolódott a zirci apátság szétszórt birtokainak előke-lő világi uraktól és egyházi személyektől való visszaszerzése, újjak megvásárlása és e birtokok java részén az élet megindulása.

A lilienfeldi negyven évet az új birtokos, az akkor Porosz-Sziléziában fekvő Henrichau apátságának fellépése zárta le. I. Lipót király 1700. december 17-én erősítette meg azt az adásvételi szerződést, amelyben Henrichau Zircet összes birtokaival együtt 31 000 forintért megvásárolta Lilienfeldtől. A 100 évig tartó, úgynevezett „henrichau korszak” a romok helyén új települést, szépen fejlődő gazdaságot teremtett. 1701. március 1-én két szerzetes és néhány szerencsét próbáló sziléziai család útnak indult, hogy megtegye a zirci apátság életének újjászervezéséhez az első lépéseket. Az apátsági „igazgatási központ” még Pápán volt ekkor egy kis házban, ez azonban nem jelentette akadályát annak, hogy 13 ház és egy kis kápolna felépítésével megkezdődjön Zirc betelepítése. A kezdet eredményei sajnos hamar elpusztultak, mivel 1704-ben Sándor László kuruc nem kimélték a német Zirc pár házacskáját sem.

A Rákóczi-szabadságharc leverését követő nyugalmasabb évek lehetőséget adtak arra, hogy újból és most már véglegesen letelepedhessenek a szerzetesek és a velük érkező idegen lakosok.^{1a} 1718 májusában létrejött az első szerződés az apátság és a telepesek között.²

A bátor vállalkozók származására és korábbi lakóhelyére kevés feljegyzés utal, de a megmaradt anyakönyvekből annyi kivehető, hogy sok helyről — Brandenburgból, Hartkirchenből, Henrichauból, Hitzingből, Hollenbachból, Iglauból, Kóburgból, Landshutból, Linzből, Röchendorfól stb. — érkeztek, többnyire nem egységes német családok tagjaiként. Voltak közöttük türingiaiak, windischgrätziei, wilhelmsburgiak, frankok, svábok, burgundiaiak. Közös jellemzőjük katolikus vallásuk volt, amelyet szinte kivétel nélkül valamennyien magukénak vallottak.

Az idetelepültek saját építkezései, valamint az apátság fokozatosan meginduló nagyarányú építési munkálatai nyomán sorra jöttek létre a falucska új létesítményei. Ezekben bőven akadt tennivaló a különféle mesterembereknek. 1720-ban vashámor épült, 1723-ban mészégető kemen-ce, majd valamivel később két tégláégető üzemelt. A régi monostor romjai környékén liszt-örölő malom épült, de volt már mészárszék és borkimérés is. 1736-ban hozzáláttak a major kiépi-

téséhez, ahová a köveket az újonnan megnyitott kőbányából szállították. A monostor és a szép barokk templom megépítése nemcsak a zirci, de a környékbeli mesterek munkáját is igénybe vette. A falu fokozatosan gyarapodott, iskolájában a rektor német nyelven tanította az elemi ismereteket.

A gondos tervek alapján kiépülő gazdálkodás, az egész település életében végbemenő fejlődés a 18. század második harmadára kedvező feltételeket teremtett a kézművesipar virágzásához.

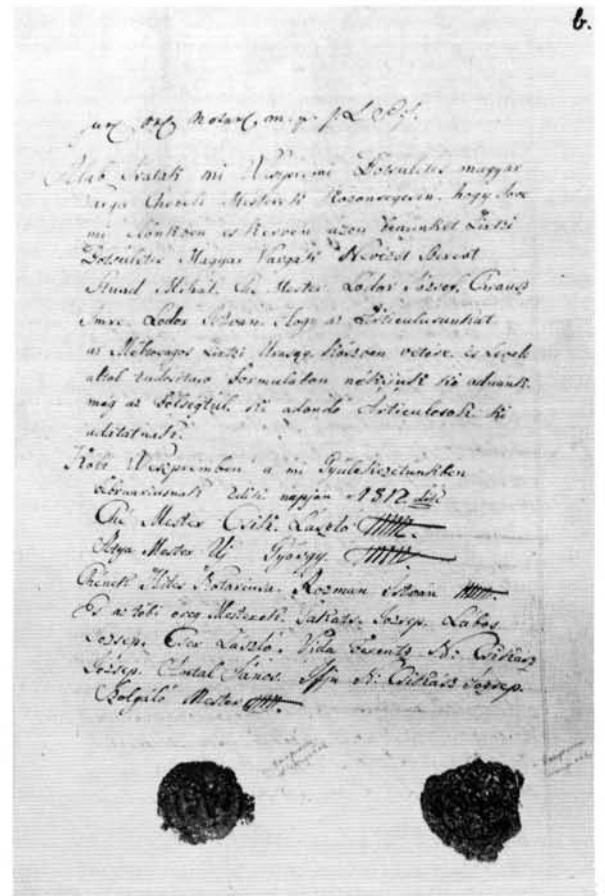
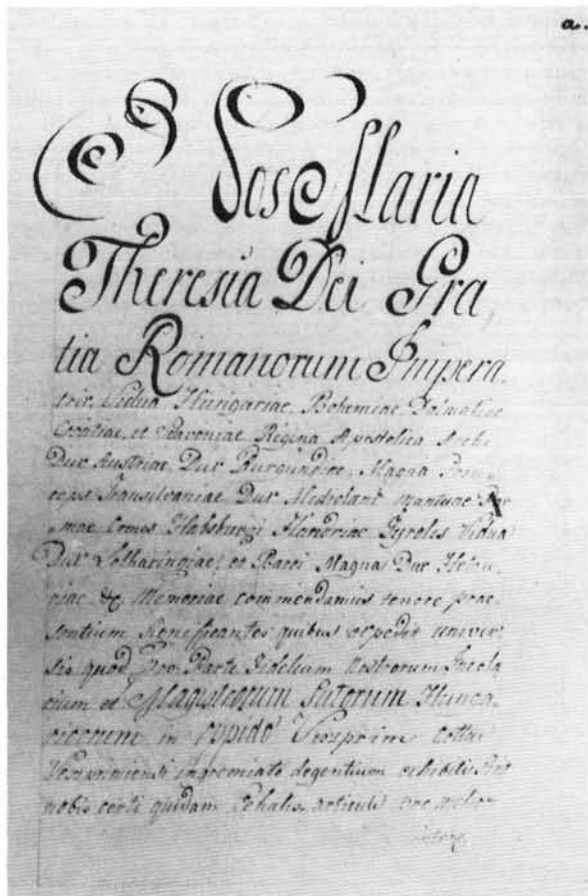
A 18. SZÁZADI CÉHEK

A megélénkült iparúzó tevékenység, valamint az ezzel együtt járó létszámemelkedés, amely az iparosok körében végbement, Zircen is hamarosan a céhek megalakulásához vezetett. 1775-ben szerveződtek cébbe a takácsok, a szabók, a vargák (cipészek), a bognár- kádár- és kovácsmesterek. 1776-ban az asztalos—bádogos—üveges—lakatos mesterek, a pékek és molnárok, 1781-ben pedig az ácsok—cserepezők—kőfaragók és kőművesek alkottak céheket.³

A szervezetek többsége Mária Terézia uralkodása alatt jött létre, aki maga is nagy figyelmet fordított az iparúzás módjának megreformálására, a szervezetek egyöntetűvé tételére. Az általa szorgalmazott nagy átalakulást és egyenlősítést céhlevelei árulják el a legnyilvánvalóbban.⁴ A kegyes és buzgó vallásos királynő főként a katolikus ünnepek megtartását, az úrnapi körmeneteken való részvételt követelte meg szigorúan a céhektől. Megszüntette vagy legalábbis mérsékelte a túlzásba ment lakmározásokat, a céhládák és a vagyon kezelőit szigorú számadásra kötelezte.⁵

A céhlevelek egyedi sajátosságokat nemigen mutatnak, hiszen általában más városoktól másolták le őket,⁶ mégis nyomon követhetők a helyi események. Az uralkodónó idejéből töredékekben ránk maradt zirci céhartikulusok hat céh szabályzatán belül csaknem teljesen megegyeznek, mindamellett tükrözik azokat a jogokat és kötelességeket, szociális és karitatív feladatokat, amelyek a tagokat érintették. Példaként a takács-céh első artikulusából ránk maradt cikkelyeket idézzük.⁷

„1. Czikkelly. Mivel minden keresztény Em-

1 a–b. ábra. „A veszprémi magyar vargacéh 1772. augusztus 31-én kelt rendszabályainak hiteles másolatát adja a zirci magyar vargáknak.” (Az „a” jelű kép a dokumentum első oldala, a „b” jelű kép az utolsó oldal.)

Abb. 1 a–b: „Die Veszprémer Zunft der ungarischen Schuster übergibt den ungarischen Schustern in Zirc die belaubigte Abschrift ihrer Zunftordnung vom 31. August 1772” (Die Abbildung 1a ist die erste Seite, die Abbildung 1b die letzte Seite des Dokuments.)

bernek kötelessége hozza magával az Isteni dítséretet nagyobbítani s öregbíteni minden más egyébféle dolgok előtt, magát az Isteni félelemben, igaz színlés nélkül való életben gyakorolni, hogy ilyen formán az Istennek áldását el nyerhesse, a Takáts czéhnek is kötelessége magát igaz keresztény életben gyakorolni s ennek okáért is a maga költségére egy zászlót tsináltasson, s ugyan azon helységnek Parochiális templomában tartassék, amellyel minden mesterek, legények s inassok akárminémű hitűek legyenek is az Úrnapi ünneplésnek a Solemnitásnak öregbítésére processiót járjanak, aki ebből fontos ok nélkül el marad, ha mester egy font, ha legény fél font fehér vagy sárga viasszal büntetessék, ezen kívül minden kántor szerdán, nem különben a czéhnek Szent Pátrónussa napján egy szent missét szolgáltatassanak, azt buzgó ájtatossággal halgassák, a mesterek s legények (ki vévén az inasokat) offertoriumra járulnyanak, az Isten is kérje az mi Felsőleges királynénknak szentséges országlásáért s ezen Apostoli országnak kegyelmes felvételéért, a ki pediglen ez missét s offertoriumot el szaladni merészelné ok nélkül, ha mester egy font, ha legény fél font, ha inas egy fertály font fehér vagy sárga viasszal büntetessék, az inas helyett a Mester tartozik a büntetést letenni."

„15. Czikkelly. Ha ezen Takáts czéhnek vagy mestere vagy legénye meg betegülne, a kinek semminémű segítségével nem volna, az keresztény embernek kötelessége hozza magával, hogy segítség adassék néki azért ezen czéh is tartozik a betegnek a czéh lábából pénzzel segítségül lenni, ha pediglen a beteg ismét fel lábulna, s szegény sorsa meg jobbulna tartozik a czéh lábából emelt pénzt ismét vissza fizetni. Ha betegsége pedig meg nagyobbulna, hogy lelki vigasztalás nélkül ki ne mullyon e világbul, ha a beteg Mester, a czéh mester, ha pedig legény, ugyan ennek a legénynek mestere tartozik két forint büntetés alatt lelki Atyát néki hívni."

„16. Czikkelly. Egy megholt mester el hagyott özvegy asszonynak, a meddig özvegységében marad, a mesterségnek folytatása, nem különben minden egyéb szabadságok privilégiumok a mellyekkel a többi mesterek bírnak, engedettnek, köteles is a czéh ilyen özvegnyek mindenémű szükségében segítségül lenni, s hogy a mesterséget folytathassa, egy olyan legény adassék néki, a ki a mesterséget jól érti, ha pedig ilyen özvegy más egyéb mesterségű emberhez menne feleségül, az előbbnyi mesterségnek folytatása sem engedtetik néki."

„17. Czikkelly. Ha valami tagja ezen czéhnek meg halálosodna, tartoznak minden mesterek s legények annak temetésével járni, a ki pediglen ezt bizonyos fontos ok nélkül el mullasztaná, ha mester 25, ha legény 15 kiss pénzzel büntetessék."

„18. Czikkelly. Hogy tehát mind azok amellyek ezekben az artikulusokban foglaltatnak annál erősebben tartassanak, az Isten dítsősége öregbítessék, a czéhnek, s önnön magok java gyarapíttassék, s minden rossz szokások ki irtassanak, ugyan azon Zirczi helységnek földes Uraságátul egy Comissariust kérjen a czéh, a kinek is kötelessége lészen minden szokott czéhbeli gyüleke-

zetekben jelen lenni, s úgy vigyázni, hogy mindenek békességesen, zenebona nélkül viseltessenek végeztessenek."

A „Zirczi Takács Mesteremberek Czéhe" 1775. március 24-én kapta privilégiumát, s Zircen kívül 4 falu: Kisesztergár, Nána, Olaszfalu és Soly takácsmesterei tartoztak hozzá. Zircen 5, vidéken 17 mester dolgozott.⁸

A „Zirczi Németh és Magyar Szabók Czéhe" ugyanekkor nyerte privilégiumát Mária Teréziától. Ide Zircen kívül az oszlopi, a németteveli és a porvai mesterek tartoztak, Zircen 6, vidéken 3 mestert tartva nyilván.⁹

A „Zirczi Németh Varga Mesterek Czéhe" privilégiumszerzésének napja megegyezik a fentiekével. Meglepően nagy körzetből: Ácsteszerről, Beréndről, Eplényből, Gyiróról, Jákóról, Koppányból, Lókútról, Olaszfaluból, Polányból, Szombathelyről (Bakony) és Tevelről tartoztak ide a vargamesterek. A 11 faluból 14 mester képviseltette magát, míg Zircről 6.¹⁰

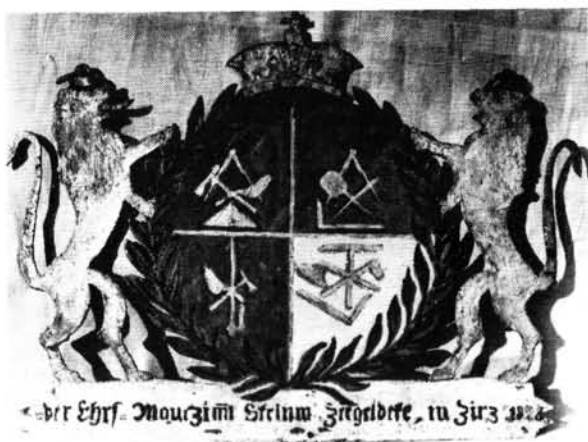
A „Zirczi Bognár, Kovács és Pintér Mesterek Czéhe" ugyancsak 1775. március 24-én kapta privilégiumát, s ide 12 falu, úgymint: Aka, Berénd, Nána, Borzavár, Kisesztergár, Kislód, Koppány, Lókút, Olaszfalu, Polány, Peremarton és Tevel mesterei tartoztak. Míg Zircen 5, addig a felsorolt helyeken 32 mestert tartottak nyilván.¹¹

1776. január 2-án kelték a „Zirczi Pék és Molnár Mesterek Czéhe" artikulusai. A többihez képest a legnagyobb körzettel ez a szervezet bírt, hiszen 16 falu mesterei tartoztak ide. Újabb helységek: Márkó, Nagyesztergár, Szüts (Bakony), Görömlő, Bánd kapcsolódtak a központhoz. A felsorolt falvakban 24 pék- és molnár mester dolgozott, Zircen 6.¹²

A „Zirczi Tisler, Oveges, Lakatos és Bádogos Mesterek Czéhe" szintén 1776. január 2-án nyerte privilégiumát, s mindössze 2 vidéki mester gyarapította az 5 zirci mester számát.¹³ Hetediként említjük a „Zirczi Kőmives, Áts, Cserepes és Kőfaragó Mesterek Czéhe" alakulását, akiknek privilégiumot II. József adott 1781. december 7-én.¹⁴ A mesterek számáról az 1813-ban felvett adatok alapján kockáztathatjuk meg a visszakövetkeztetést. Ekkor ugyan 7 „belső" és 1 „külső" mestert tartanak nyilván, de a szinte állandónak mondható építkezési kedv alapján az 1780-as években sem lehetett sokkal kevesebb mesterrel számolni. Tudunk egy vegyes (generális) céh megalakulásáról is, amely 1776-ban kapott privilégiumot. A céhanyag megsemmisülése miatt azonban erről a céhről nincs egyéb információnk.¹⁵

Zircen a 18. század utolsó évtizedeiben már figyelemre méltó kézművesipar alakult ki, hiszen a céhekbe tömörült mesterek száma megközelítette a negyvenet. A környező falvak (feltehetően filiális) mesterei pedig valamivel többen voltak száznál. A felhasznált céhíratokban a segítők számára nem történt utalás, azonban csak a mestereket tekintve is megállapítható, hogy ez a szervezethez fok a korabeli Veszprém megyei céhes központokhoz viszonyítva, jó közepes színvonalúnak felelt meg.¹⁶

Az iparosodás elősegítésének egyébként a különböző rendeletek is kedveztek. II. József az

2. ábra. „A zirci kőműves-, ács-, cserepes- és kőfaragó céh 1823-i szállásjelvénye”
Abb. 2. „Das Quartieremblem der Zunft der Maurer, Zimmerleute, Ziegeldecker und Steinmetzen in Zirc aus dem Jahr 1823”

1780. december 9-én kelt levelében egy évben három alkalommal: Fülöp apostol napján (május 1-én), Anna-napkor (július 26-án) és Szent Mihály napján (szeptember 29-én) vásár tartását engedélyezte Zircnek, amelyet „mezőváros” megjelöléssel illetett, ezúttal elsőként.¹⁷

Minden bizonnyal a jó értékesítési lehetőségek adtak ösztönzést az újabb vásárnapok kéréséhez, amelyek megtartását I. Ferenc király az 1793. április 11-én kelt levelében engedélyezett.¹⁸ Az okirat alapján még két országos vásár tartására nyílt lehetőség: a Szent József- (március 19) és a Borbála-napi (december 4) vásárokat. Mindez nemcsak élénk kézművesipart, de jótékony hatást is feltételez a mezőváros fejlődésére.

AZ IPART ŪZŐK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Amennyiben egy település iparosainak számát megközelítő pontossággal kívánjuk meghatározni, úgy nem maradhatunk kizárólag a céhes adatoknál, hiszen tudjuk, hogy Zircen is több volt a ténylegesen ipart Ūzők száma, mint amennyiről az eddigiekben szóltunk. Mivel nemcsak a céhes, de az egyéb típusú forrásaink is hiányosak és heterogének, ezért az ipart Ūzők számának alakulásáról csak a különböző helyekről származó adatok összehasonlításával próbálhatunk meg képet adni, kénytelenül kihagyva az egészen pontos létszámismertetést. Ehhez a módszerhez köt az a tény is, hogy a korabeli kimutatások az iparűzéssel kapcsolatos fogalmi meghatározások tekintetében gyakran pontatlanok és eltérőek.

Első lehetőségként a 18. század végi céhes iratokból nyert adatainkat az állami összeírások nagyobb kategóriáinak megfelelő részeivel áll módunkban összevetni.

Veszprém megye helységei közül 128 került Ūrbérrendezésre az 1768–1773 közötti években. Az ekkor készült Ūrbéri összeírás Zircen az összes Ūrbéres számát 102-ben állapítja meg.¹⁹ Ebből 33 fő telkes jobbágy, 47 házatlan zsellér és 22

házas zsellér. A későbbi időből származó contractuális összeírások alapján — amelyek a legtöbb házas és házatlan zsellérnél valamilyen iparűzést is feltűntettek — feltételezhetjük, hogy az itt említett zsellérek többsége kapcsolatban volt az iparral. Közöttük kereshetjük a majdani céhes mestereket, de rajtuk kívül azokat is, akik az ipart csak mellékesen folytatták, főfoglalkozásként megtartva a gazdálkodást.

További fogódzót ad az 1784–1787 közötti években készült II. József-féle népszámlálás ide vonatkozó része. 1785-ben a ténylegesen 1286 lelket számláló Zircnek 54 „polgára”, 174 zsellére volt.²⁰ Számokkal nem tudjuk pontosan kifejezni, de okkal feltételezhetjük, hogy iparosság-növekedést takar valamilyen mértékben a megnövekedett zsellérszám. Ezt sugallja az összeírás városi polgárokról szóló kitétele is, amely jól körülhatárolja az oda tartozó lakosok státuszát. „Városi polgárnak számított az a családfő, aki városi háztulajdonnal rendelkezett. Ebbe a rovatba kerültek azok is, . . . akik a Városban vagy a Falukon ugyan semmi házat nem bírnak, hanem Fábrikákból, Só- és Értzbányákból, Vas-Hámorkútból, különös találmányú Mesterségekből (Künste), avagy Kézi Mesterségekből (Handwerke) magokat és familiájukat leginkább táplálják”. Polgárnak tekintették a kézművesipart Ūző családfőt akkor is, ha az szántófölddel, réttel vagy szőlővel rendelkezett, feltéve, ha jövedelmének nagyobb részét mesterségből szerezte. A „kézi mesterséget” azonban nem értelmelték olyan széleskörűen, hogy mindazokat ide sorolták volna, akik mesterségüket csak alkalmasszerűen Ūzték, sőt még azokat sem, akik megfelelő képzettség nélkül „rossz vásári munkát” végeztek. Ezeket ugyancsak a „Zsellérek” rovatba kellett bejegyezni.”²¹ A kontárok, háziiparosok nagy részét ebben a kategóriában kell keresni.²²

A 19. század elejéről valamivel több és jobb forrás teszi nyilvánvalóvá, hogy az iparosélet tovább fejlődött Zircen. A céhek oldaláról vizsgálva a kérdést érdekes következtetésekre juthatunk. Míg Veszprém megye többi mezővárosában jelentős mértékben csökkent a céhek száma, addig itt változatlan számban maradt meg a céhek. A szabóknak, a takácsoknak, a vargáknak, a molnároknak, a bognár—kádár—kovács céheknek, az asztalos—üveges—bádogos—lakatos céheknek 1820-ban is volt privilégiuma,²³ a zirci kőművesek, ácsok, cserepesek és kőfaragók céhlevelét I. Ferenc király 1820. május 19-én írta alá.²⁴

A céhek ilyen arányú megmaradásának, de általában az iparűzés fokozódásának az a sajátos helyzet adott lehetőséget, amely a mezőváros egész létét is alapvetően befolyásolta. Nevezetesen az, hogy a király 1814-ben az addig külföldi apátságoktól függő magyarországi cisztercita rendet függetlenítette, a pilisi—pásztói és a zirci apátság egyesítése után a hazai cisztercita rend központjává Zircet tette. Ezt követően ismét nagyobb mértékű építkezések kezdődtek, a település lassan, de tovább fejlődött. Ez a fejlődés a belső zártság jegyeit magán viselve azonban inkább konzerválta, mint szétfeszítette a céhes kereteket.

Témánk szempontjából alapvető fontosságú az

1828. évi regnicolaris összeírás,²⁵ mert ebből már többet megtudhatunk a zirci iparosokról. Sajnos csak többet és nem mindent, mert az adatfelvételkor annak idején nem rögzítették, hogy például a bejegyzett kézművesek közül kik voltak konkrétan céhtagok; milyen színvonalú ipart takart a sok időszakosan, alig néhány hónapig működő kézműves munkája, milyen az aránya a valóban mesteri, illetve a kontártermékek viszonylatában. E hiányosságok ellenére nélkülözhetetlen dokumentum a mezőváros úrbéres népessége, ezen belül az iparostársadalom vizsgálatához.

Az 1828. év folyamán országszerte végrehajtott összeírás az országgyűlés által kiküldött bizottság utasítása alapján készült a 14 főrovatot tartalmazó nyomtatványok segítségével. Az egyes rovatok számai választ adnak arra, hogy a név szerint összeírt adózó családfő (1. rovat) háztartásában hány adózó személy élt (2. rovat), hogy az adózó családfő honoratior; polgár, jobbágy, zsellér vagy ház nélküli zsellér; kézműves vagy kereskedő és hány fitestvér, fiú, lány, szolgáló él háztartásában (3. rovat). Ebből a főrovatból azonban nem derül ki közvetlenül, hogy a családfő nős, nőtlen vagy özvegy-e, hogy a kézművesek segédei a családhoz tartoznak-e vagy sem. A „megjegyzések” rovatából (14. rovat) olvasható ki, hogy milyen a családfő által üzött ipar vagy kereskedelem időtartama, mennyi a foglalkoztatott segédek száma stb. Az „iparosok” és a „kereskedők” rovatban feltüntetett bejegyzés az ipart üző önálló mesterekre utal, a legények az opifexek számában nincsenek benne.

Az iparos népesség arányának megállapításához a 263 összeírt családfőt vesszük alapul, mivel az opifexek maguk is családfők. Közöttük 50 iparost (mestert) és 2 kereskedőt találunk, vagyis az adózó családfők 19,7 százalékát. Ezen iparúzó túlnyomó része céhbéli kézműves lehetett, s ez annak ellenére is valószínű, hogy a „megjegyzések” rovatban csak 14 főnél, azaz 27 százalékánál tettek a folyamatos munkára utalást.

Esetünkben nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bizonyos — Zircre különösen jellemző — szakmáknál (ács, kőműves, cserepes) a természet rendjéhez igazodva eleve idénymunkára korlátozódott a foglalatosság. Az „iparosok” rovatban nemcsak annál a személynél tettek bejegyzést, aki az ipart állandó foglalkozásként üzte, hanem annál is, akinek életfenntartását az ipar ha időszakosan is, de jelentős mértékben segítette. Fél éven át 13 iparos dolgozott (25,2%), negyedéven át 21 (40%). Egy főnél két hónapos, egy másiknál háromnegyed éves iparűzést tüntettek fel. A mesterek összesen 49 segéddel dolgoztak, legtöbb segédje a kőművesnek és az ácsmesternek volt, 15—15 fő. Három segéddel 1 takács, két segéddel 1 bognár, 1 cserepes, 1 lakatos és 1 kovácsmester, egy segéddel 1 magyar varga, 1 német szabó, 1 takács, 1 varga, 3 szabó és 1 esztérgályosmester dolgozott.

Az összeírás szerint körülbelül százan voltak azok, akik ipart üztek. Hozzájuk véve az összeírásban nem szereplő inasokat és segítő családtagokat, sok iparost találunk 1828-ban az 1993 lelket számláló Zirc lakosai között.²⁶

1831-ben készült egy másik összeírás, amely a

zirci urbáriális és concontractuális adózók listáját tartalmazza.²⁷ 40 3/4 telkes jobbágyról, 122 házas zsellérről és 77 házatlan zsellérről készült kimutatás, amely valamivel részletesebb képet ad az iparűzés fajtáiról. A házas zsellérek között 58 iparost (ennyi mestert és segédet) és 5 kereskedőt, a házatlan zselléreknél 41 iparost (főként segédet) és 10 napszámos-iparost találtunk. Ezek együttes száma 14 fővel több a másik összeírás szerinti létszámnál, ami arányos gyarapodásnak számít a három évvel korábbi helyzethez viszonyítva.

A mezőváros iparosodottságát az egész éven át dolgozó iparúzóik számaránya alapján vizsgálva elmondható, hogy Zirc a viszonylag iparosodottabb települések közé tartozott.²⁸ A főként helyi szükségleteket ellátó iparos népesség a földművelő lakossággal párhuzamosan és annak arányában növekedett. Az iparűzés minőségéről az iparosok száma és az általuk folytatott mesterségek együttes vizsgálata ad képet.

A FOGLALKOZÁSOK FŐBB JELLEMZŐI

A 19. század elején a zirci céhek 16-féle szakmát képviseltek, ami a megyében előforduló céhes mesterségek 35%-át jelentette.²⁹ Az összeírások jóval több foglalkozásról tesznek említést és ezek sokféleségük miatt — még ha jelentős hányaduk háziiparként fordul is elő — árnyaltabban jelzik a zirciek iparral kapcsolatos tevékenységét. Érdemes ismertetni valamennyi feltüntetett mesterséget, még a változatokat is, mert ily módon olyan részletekre is felfigyelhetünk, amelyek jellemzőek lehetnek a településre, de nagyobb csoportosítás esetén talán nem érvényesülnének eléggé. Az összeírások ugyanúgy különbséget tesznek például cipész, magyar cipész, német cipész és csizmadia között, mint az egykorú árszabások is a négy különböző cipész különböző feldolgozási módjának megfelelően. Igaz, az összeírások sem teljesek, mert néhány céhes mesterséget nem szerepeltetnek (bádogos, kádár, kőfaragó), azonban a kétféle forrástípus adatait összehasonlítva, kiegészítve, eljuthatunk egy megközelítő pontosságú mesterségszám megállapításához. Kicsi számuk miatt mindig együtt vesszük az iparosszakmákkal a néhány kereskedőszakmát is.

A. Céhes mesterségek a 19. század elején	Az 1828-as összeírás szakmái	Az 1831-es összeírás szakmái
asztalos	+	+
ács	+	+
bádogos	—	—
bognár	+	+
cserepező	+	+

	Az 1828-as összeírás szakmái	Az 1831-es összeírás szakmái
kádár	—	—
kovács	+	+
kőfaragó	—	—
kőműves	+	+
lakatos	+	+
molnár	+	+
pék	+	+
szabó	+	+
takács	+	+
üveges	+	+
varga	+	+

B.

Céhen kívüli szakmák Zircen

1828	1831
csizmadia	+
esztergályos	+
fazekas	+
kalapos	+
kelmefestő	—
mészáros	+
német szabó	+
szappanfőző	+
szíjgyártó	+
vasáros	+
vegyeskereskedő	+

bábsütő, festő, gombkötő,
harisnyakötő, kőfejtő,
serfőző, szénégető,
talicskacsináló, tap-
lófaragó, taplókeres-
kedő, timár, német varga,
villacsináló.

A 19. század első harmadában Zircen mintegy negyvenféle mesterségnek volt gazdája,³⁰ ezeket céhekben és céheken kívül gyakorolták. Egyes szakmák (például: harisnyakötő, gombkötő, festő, bábsütő, timár, kőfejtő) kis létszámú folytatói feltehetően céhen kívül dolgoztak, de az is valószínű, hogy a közeli város (Veszprém, esetleg Pápa) egy-egy szakcéhében mint filiális mesterek tevékenykedtek.

A szakmáknak ez a viszonylag nagyfokú változatossága arra mutat, hogy a lakosság alapvető, iparral és kereskedelemmel kapcsolatos igénye nagyjából helyben is biztosított lehetett.

A foglalkozások egy részénél nem tudjuk, hogy melyik mikor honosodott meg a településen, annyi bizonyos, hogy — a táji adottságok kihasználásával — főként a mezei gazdálkodás céljait szolgáló faipar, a szénégetés, valamint a táji specialitással bíró taplófaragás és -kereskedés felvirágzása erre az időre tehető. Az 1831-es összeírásban a parasztoknál és a házas, házatlan zsellér kategóriában lévő napszámos iparosoknál tizenhét esetben jegyezték be: „szénét éget”, nyolc esetben: „talicskacsináló”, négyszer: „taplófaragó” és háromszor: „taplókereskedő”. A még bőségesen rendelkezésre álló fa mellékfoglalkozásban való feldolgozására tehát sokan vállalkoztak. A szénégetők távolabbi helyekre is eljuttatták termékeiket, a „fuvarosokat” is bevonva, a fából készült szerszámok készítői jó minőségű eszközökkel (többek között: tányérok, falapátok, gereblyék) látták el a helybeli és a környékbeli lakosokat. Ebből a kezdetben helyi igényeket kielégítő termelésből fejlődött ki később az a feldolgozó ipar, amely bőségesen juttatta a keresett zirci taligákat, favillákat az egész Dunántúlra, sőt még az Alföldre is. Erre Fényes is utal, amikor Zirc lakosairól megjegyzi: „... főképp mesterségekből, földművelésből, faeszközök készítéséből és szekerezésből élnek”.³¹

A Bakonyban megtalálható sokféle és jó minőségű fa kedvezett a finomabb asztalosmunkák készítésének is. Az apátság jelentős megrendeléseket adott a zirci mestereknek (köztük leghíresebbek a Wilde asztalosdinasztia tagjai) igényes belső famunkák előállítására. A taplót elsősorban képkereteknek, sapkáknak, szatyrok, kézitáskák és egyéb dísz tárgyakkal dolgozták fel. A taplógyűjtés később is a szegények egyik jövedelemforrása volt.

A fenti iparok a település egész ipari struktúrájában kisebb arányt képviseltek. A legfontosabbak azok, amelyek a lakosság alapvető igényeit elégítették ki viszonylag magas iparosszám mellett. A mezőváros leggyakrabban előforduló iparait az 1828-as összeírás adatainak szakágazat szerinti csoportosításával mutatjuk be, a résztvevők számának feltüntetésével.³²

Szakágazat és a hozzá tartozó, Zircen jelölt ágazati szakmák	Mesterek ^{32a} és segédek együttes száma az adott szakmán belül	A szakágazat összes iparos
Fémtömegcikk (kovács, lakatos)	4 2	6
Finomkerámia (fazekas)	1	1
Háztartás, kozmetika (szappanfőző)	1	1
Bútoripar (asztalos)	2	2
Egyéb fafeldolgozó (bognár, esztergályos)	4 3	7
Len-, kender-, jutaipar (takács)	14	14
Bőr- és szőrmeipar (szíjgyártó)	1	1
Cipőipar (csizmadia, varga [német, magyar])	1 8	9
Textilruházat (kalapos, szabó [német, magyar])	1 11	12
Húsipar (mészáros)	1	1
Malomipar (molnár)	4	4
Sütő- és tésztaipar (pék)	2	2
Vegyés magasépítő (ács, kőműves, cserepes, üveges)	16 16 3 1	36

(A kelmefestő — 1 fő — nem került ágazati besorolásba.) E számok közül legmagasabb aránnyal az építőipar tűnik ki, okaira már az előzőekben utaltunk. Legalább ilyen jelentős az öltözködéssel, ruházkodással kapcsolatos szakmák jelenléte, amelyek közül a takácsok külön nagyszámú csoportot képviselnek. Magas számuk nem feltétlenül intenzív piacra termelést jelent, inkább a helyi szükségletek kielégítését. Ezt erősíti az a tény is, hogy tíz mester közül mindössze egy dolgozott egész éven át, a többi főként negyedéven keresztül. Az összeírás záradékában megjegyzik, hogy „helyben nincs vásár”, ami ugyan átmeneti állapotnak tekinthető, egyben arra is utal, hogy a kereslet—kínálat mechanizmusa nem vonatkozhatott számottevő piacörzetre. Valamivel kedvezőbbnek tűnik a lábbelikészítéssel kapcsolatos ipar helyzete. Hat vargamester közül négy fél éven át dolgozott, nekik bizonyára jobb is volt a kereseti lehetőségük. A kovácsmesterek segé-

deikkel egész éven át dolgoztak, a lakatosoknak és a bognároknak folyamatosan, de legkevesebb fél éven át volt munkájuk. Az ő esetükben a lakosság alapvető megélhetési forrása, a gazdálkodás adott a hosszú időn át való munkavégzésre lehetőséget.

A szakágazat szerinti csoportosításnál nem használhattuk az 1831-es összeírást és a többi, a Zirci Apátság gazdasági levéltárában fellelhető apró forrást, viszont a zirci iparosélet bemutatásakor, az iparosok munkájának közelebbi megismerésében hasznosíthatjuk a fellelhető adalékokat. Ezekből fogalmat alkothatunk az iparosokkal szembeni elvárásokról, az iparuk mellett végzett egyéb munkákról és a nekik juttatott honoráriumokról. „Hanecz Josef fazekas esztendőnként ad 6 sötétzöld szegletes kályhát, nagyot, kuplis tetővel, vagy ha kívántatni fog e helyett négy szép tengeri zöld kuplis 3 1/2 szem szélességű nagy kályhát felraká fával ingyen. Valamint a Klastromba és a Klastrom udvarába és a tisztek lakásánál lévő kályhákat minden esztendőben ingyen tartozik kikenni, s ezek után 1829i Szent Mihálytul 1832ki Szent Mihályig a Zirci Fazekas Házat mestersége szerint használhattya.”³³

Az apátságnak szüksége volt a kályharakáshoz is jól értő fazekasra, így szegődményes viszonyt létesítettek az iparossal; aki kívül állt a céhkötöttiségeken. Mindazonáltal a szegődményes viszony más iparosokra is vonatkozhatott. „Rohács György Zirci kovács 1830. szeptembertől 1831. szeptemberig esztendőnként kap a lakásán konyha és káposztás kerten egy hold krumpli alá és egy darab fél pozsonyi mérő kender alá való földön kívül 100 vft. 4 pmő búzát, 8 pmő rozstot egy hizott sertést, 24 zsák krumplit és 2 öl fát a marhák gyógyításáért és az urasági lovak ingyen való patkolásáért.”³⁴

A házas zsellérek adójából néhány iparosnak külön szolgáltatásért robotot és készpénzt engedtek el.³⁵ „Petermanecz Josef gombkötőnek, N (nagy) templomi dékán segédnek 18 gyalognap robot (gyur.). Videmann János takácsnak N templomi conventiós dékányságért 1 Frt 30 kr. és 19 2/4 gyur. Lambert Josef tapló kereskedő, 1831-re a helység bírása 3 Frt. 12 kr. 39 2/4 gyur. Polyák Josef ács mesternek, mint a kőműves mesternek 25 gyur. Hajdu Ádám csizmadiának a templomi muzsikáért 25 gyur. Vilde György asztalosnak 28 2/4 gyur. Niczler Konrad öveges a klastrom és a templom lámpái tisztításáért 18 gyur. Vanke Ignác N. szabó a F. I. Conventnél 1 Frt. 4 kr. előforduló ruhák, reverendák foltozásáért 18 1/4 gyur.”

Az iparosok jelentős részét munkáik nemcsak Zirchez kötötték, hanem az egész környékre szőlőn kaptak feladatokat. Veszprém vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben sok adatot találunk a munkák után kifizetett járandóságokról.

A vármegye házi pénztárából utaltatott ki „A Zirtzi Szappanyosnak . . . a helyben fekvő Hertzeg Ferdinánd Huszár Regimenttyebeli Fő Strázsa Mester Első Osztálya számára folyó esztendei június és július hónapokban kiszolgáltatót 115 font faggyú gyertyáért a Nemes Vármegye Limitációja szerént 46 forintok”.³⁶

„Singer György Kőműves Mesternek, Rutner

János vasárosnak, Gerl József Kováts Mesternek, Polák József Áts Mesternek, a keresztúri, Szent királyi és Oszlopi hidaknál tétetett kőműves, kováts és áts munkáért és azokhoz kiszolgáltatott vasért a Nemes Vármege Limitációja és alku szerént 212 Ft. 4 kr.³⁷

„Singer György kőműves, Polák József átsmesternek és Rutner József vasárosnak . . . a Rédérül Szombathelyre vezető országútban építettett új köhidakért és . . . szerekért 195 forint 21 krajcár. Ugyan Singer György kőműves mesternek . . . Péterd és Varsány között készített új hid mellett tétetett kőműves munkáért . . . 41 forint 9 krajcár.”³⁸

„Polák József Zirczi Ács Mesternek, az Ács-Teszéri Katonai Ló-oskolának felállításáért — úgy Singer György Kőműves Mesternek a Bakony-Szombathelyi Quártélyháznak kimeszeléséért és kitisztításáért 43 forint 12 krajcár.”³⁹

A kőműveseket, ácsokat az építkezéseken túl meglehetősen sokat foglalkoztatták a bakonyi falvakba vezető országutak rendben tartásánál, hidak építésénél. Más mesterséggel kapcsolatos külön megrendelések ritkábban fordulnak elő az iratokban.⁴⁰

TÁRSADALMI HOVATARTOZÁS, VAGYONI HELYZET

A zirci iparosok más mezővárosok kézműveseihez hasonlóan osztályhelyzetüket tekintve jobbágyok, pontosabban házas, illetve ház nélküli zsellérek voltak, akiket szinte kizárólag úrbéri jogviszony kötött a földesúrhoz, a Zirci Apátság-hoz.

A telkes jobbágyok közül, akik 1828-ban az adózó családfők 14,8% -át tették ki, senki nem üzött ipart. A csekély számú módosabb, több legényt foglalkoztató kézműves a házas zsellérek sorában állt, a mesterek jelentős hányada pedig nincstelen zselléreként segéd nélkül, legfeljebb egy segéddel végezte munkáját.

A zirci kézművesek anyagi viszonyait az általuk birtokolt javak, házuk, földjük mennyisége és nagysága alapján együttesen volna célszerű bemutatni, azonban az erre legalkalmasabbnak tűnő 1828-as összeírás ide vonatkozó táblázatait a kijelölt biztosok ugyancsak hiányosan töltötték ki. Ily módon alapvető, a családfőkre lebontott adatok — például a belső telek, a bérlemények nagysága, a megtermelt javak pénzértéke stb. — hiányoznak az elemzéshez. Itt hasznosítható kimutatásra más forrásokban sem akadtunk, ezért a vagyoni helyzetet csak körvonalaiiban lehetséges érinteni.

Zirc társadalmában az úrbéres népesség két csoportja között a földhasználat alapján szembe-tűnő a különbség.

Az 1816-os rendezéskor⁴¹ negyven telkes jobbágnál 30, 115 házas zsellérenél 14 3/8 egész telket regisztráltak. Az egész telkeket 35 holddal számolva a telkes jobbágyok kezén 1050 hold telkiföld volt, míg a majdnem háromszor annyi főt kitevő zsellérek mindössze 85 hold 540 négyszögölön gazdálkodtak. Durva és nem általánosítható feltevés szerint a telekbirtokos családfők

(3/4 telkesek) átlagban 26 hold földterülettel rendelkeztek, az iparosok egy részét is magába foglaló úrbéres zsellérek ennél messze kisebb területet műveltek. A földek nagyságát és művelőik gazdasági-társadalmi értelemben vett differenciálódását vizsgálva Sándor Pált idézzük,⁴² aki a német ajkú lakosokkal betelepített Bakony-vidéki falvak esetében bebizonyította: „a volt úrbéres házas zsellérek két eltérő csoportjában a csupán néhány száz négyszögöllel vagy 1—2 holddal rendelkező agrárproletárt és a törpe-, kis-, sőt közepes nagyságú földbirtokkal (20—21 hold) rendelkező gazdálkodót egyaránt megtaláljuk. Természetesen aránytalanul többet az előbbi, mint az utóbbi kategóriából”. Zircre Sándor Pálnál sincsenek adatok, de úgy véljük, hogy ezek az analógiák a településsel kapcsolatba hozhatók.

Az 1828-as összeírás a földterületről nem szól, viszont részletes kimutatást ad a mezőváros családfőinek birtokában volt állatállományról. Innen tudjuk meg, hogy a felvett mesterek milyen fajtájú állatokat tartottak és milyen számban.

Jármos ökröt egyetlen iparos sem tartott, tehenen azonban 24 családfőnek, a mesterek 40 százalékának volt. Egy takácsnak és egy vargának volt csak két tehené. Lovat a mesterek 9,6 százaléka tartott, egy takácsnak és egy szabónak kettő, két péknek és egy mészárosnak egy-egy lova volt. A kézműves családfők mintegy 50 százaléka két sertést tartott.

Ezek az adatok az iparosoknak a mezőgazdasággal való kapcsolatát illetően éppen úgy nem adnak anyagi és szakmai szempontból messzevívő következtetésekre alapot, mint ahogy az egyseges földhasználatból sem válik egyértelművé, hogy az milyen arányban járult az egyes kézművesek évi jövedelméhez.⁴³ Nyilván bizonyos, hogy a termelés korabeli színvonalán valamennyi zirci iparosnak szüksége volt valamilyen mértékű mezőgazdasági termelésre,⁴⁴ de hogy ez milyen arányban pótolta az iparos családok megélhetését, az családoként változhatott az iparban való lekööttség és a gazdálkodáshoz szükséges objektív és szubjektív feltételektől függően.

Kiemelkedő vagyonnal rendelkező, számottevő iparosréteg ezen a településen nem feltételezhető, mert a kevés állat és a házak száma és mérete inkább egy jelentékeny hányadot kitevő középső réteg meglétére utal.

A zsellérek között 28 iparosnak, mindössze 24,7 százalékuknak volt saját háza, a 21,6 százalékot kitevő házatlan zsellér iparos más házában volt kénytelen lakni, vagy annak műhelyét bérelni. A tehetősebb vagy kisebb családdal bíró iparosok közül nyolcan bére is tudták adni házuk egy részét, s amit kiadtak, az általában egy szobára és egy konyhára vagy egy szobára és egy fél konyhára korlátozódott. A bérösszeg 15 és 20 forint között váltakozott, ami hasonló volt a veszprémi árakhoz.⁴⁵

A mesterek tulajdonában volt lakóházak, műhelyek és szerszámok értékére vonatkozóan bőven találunk utalást a házassági szerződésekben, végrendeletekben, árverési jegyzőkönyvekben és a hagyatéki leltárakban. A lakóházak értéke átlagban 3-400 forint körül mozgott, de a végleges ár megállapítását elsősorban a ház nagysága és

minősége befolyásolta.⁴⁶ A műhelyek és a szerzőszámok értéke szakmánként más és más volt, ami a szakma vonzatán túl aszerint is differenciálódhatott, hogy mennyi és milyen értékű eszközök kellettek az egyes termékek előállításához. A takácsok felszerelése a legértékesebbek közé tartozott.

A dokumentumok segítenek abban is, hogy képet alkothassunk a használati tárgyak leírásán keresztül a kézműves életmódjáról, ízlésének, kultúrájának színvonaláról. De információt kaphatunk a családi kapcsolatok és a családon belüli társadalmi mozgások irányáról is.

Forrásaink közül,^{47,48} nagyobb figyelmet érdemel Nagy János zirci takácsmester javainak vizsgálata. Az uradalmi majoros fiatalon, harminchat éves korában elhunyt fia⁴⁹ értékes műhelyfelszerelést hagyott maga után. A három szövőszék ára csaknem 400 forintot tett ki, s ez komoly beruházásra vall a mester korához képest. Nyilvánvalóan bőven akadt megrendelése, amit a nagyobb választék igényével igyekezett fokozni. A must-rakomány használata erre is enged következtetni.

Az 1845. február 12-én felvett árverési jegyzőkönyv hiányos volta miatt részletes elemzésre nem ad lehetőséget, azonban a felsorolt berendezési tárgyak és eszközök további gondolatokat adnak a mester és családja életmódjához és annak minőségéhez.⁵⁰ Mindenekelőtt feltűnő, hogy a listán egyetlen, gazdálkodáshoz használatos eszközt sem találunk. Ez jelentheti azt, hogy nagyban ilyen jellegű tevékenységet nem folytattak, de azt nem, hogy még a legminimálisabb veteményeskerti művelés sem volt gyakorlat náluk. Ásó, kapa, sarló, vas- és fageréblye szinte minden iparosnak volt, az ő eszközeik rosszabb eset-

ben már más helyen voltak az árveréskor. A hidas és a két süldő említése is csak egy szűk, konyhai szükségleteket kielégítő háztáji gazdálkodást valószínűsít.

A lakás könnyebben mozgatható, s még használható tárgyaiból néhány ugyancsak hamar kikerült a házaspár halála után. Helymegjelölés hiányában nehéz rekonstruálni a ház beosztását és a berendezést, a felsorolt bútorokból csak megközelítőleg lehet összerakni például egy szabadberendezést. Nincs asztal, csak pár ócska szék, igaz az igényességre jobban utaló almáriumokból kettő is található. Ezek mindegyike értékes, feltehetően keményfából készült, s beszédes bizonyítéka annak, hogy volt tulajdonosa a mezővárosi iparosizlést igyekezett otthonában érvényre juttatni. A falióra, a többféle kép — legyenek mégoly értéktelenek is — az előbbi igénynek látszanak alárendelve lenni. Könyvet a listán nem látunk. Ha volt is egy-kettő, azokat elvitték, de meglehet, hogy ilyesmire a mester egyáltalán nem áldozott. A művelődés tárgyi eszközeiként is számba vehető világítóeszközökből mindössze két gyertyatartót találunk. A konyhaeszközök eléggé súlyos háztartásvezetés képét mutatják, s látszik, hogy a nagy család mellett erre kevesebbet tudtak fordítani.

A mindennapi életvitel megismeréséhez további források kellettek volna, azonban a meglévőkből is körvonalazódott egy szerény iparosélet Zircen a 19. század első felében. A település ipartörténetének, s ezen belül életmódbeli jellemzőinek a 19. század második felére és a 20. század elejére vonatkoztatott bemutatása további forráskutató és -feldolgozó munka feladata.

FÜGGELÉK

*A tellyes szent háromság nevében!*¹⁷

Minthogy az ember halála órája bizonytalan, most midőn még ép elmével bírok, minden halálom után gyermekeim közt származható egyenlenségek és perlekedések el távoztatása végett, boldogult férjemmel közösen szerzett javaimról következő végrendeletet teszek: u.m.:

1ször Lelkemet ajánlom a' Mindenhatónak, tesmet pedig a földnek, mellyből származott.

2or Helybéli zsellér házomat, még is a' báb süttö mesterséghez tartozó eszközöket és szereket hagyom öregebb fiamnak Péternek!

3or Tartozik nevezett Péter fiam a' házáért még is a' mesterségi szerekért és eszközökért holtom után 800 ft. az az: nyolc száz fkat Vczédulában ki fizetni, melly nyolcz száz fkból minden adósságok ki elégítettvén, a' fenn maradt öszveg, a' többi három gyermekeim nevezetesen Katalin, Ferencz és Anna közt egyenlően fel osztandó.

4szer Tartozik továbbá Péter fiam hűgának Annának férjhez menetelekor egy kissebb szerű rézfazekat — üstöt — venni.

5ször Köteles Péter fiam hűgának Annának holtom után három évekig a' hátulsó negyedik szo-

bát szabad lakással által engedni, azonban Anna leányom ezen három éveknél előbb férjhez menvén, férjhez menetele után ezen kedvezésre szármot nem tarthat.

6or A' két tehén közül, mellyek jelenleg a' háznál tállatnak, az egyik Anna leányomé, a' másik pedig Péter fiamé, tartozik azonban Péter fiam Ferencz ötczésnek egy két éves üsző borjút fel nevelni.

7szer Azon házi bútorok, mellyek Anna leányom számára el készítvék, holtom után kizárólag egyedül ötet fogják illetni, a' többi egyébb házi bútorok a négy testvérek közt egyaránt el osztandók.

Melly ezen végső akaratomat és rendelésemet nevem alá írásával és saját kezem kereszt vonyásával meg erősítvén, azt a' jelenvolt bizonyságok által is meg erősíteni kértem.

Kelt Zirczen Április 17én 1845.

*Özvegy Regensperger Jakabné
X
született Lehr Erzsébet*

*Elöttem: Bertoty László
város jegyzője előtt.*

*Jelenlétünkben:
Vittmann János Bíró*

ÖSZVEÍRÁSA⁴⁸

Néhai Nagy János volt Zirczi lakos és takács mesternek a' takács mesterséghez tartozó szerszámainak

Folyó: Szám	Becsültetett	
	ft.	x.
1. Egy széles damas szövő szék öt széles bordával és hozzá tartozandókkal.	200.	.
2. Egy keskeny damas szövő szék mustra kártyával és hozzá tartozandókkal.	150.	.
3. Egy keskeny sávolyos szövő szék 15 nyomatékkel és ugyanannyi lajnizkával (?).	30.	.
4. Egy keskeny csinvas szerszám három kötetes.	1.	.
5. Egy keskeny csinvas szerszám három és fél kötetes	1.	15.
6. Egy másik három kötetes szerszám	.	30.
7. Egy hat kötetes szerszám.	1.	.
8. Egy hétes kötetes szerszám.	1.	6.
9. Egy hét és fél kötetes szerszám	1.	45.
10. Egy hetes szerszám.	1.	.
11. Egy kilenczes szerszám.	1.	30.
12. Egy kilenczes szerszám.	.	45.
13. Egy tizenegyes szerszám.	1.	36.
14. Egy tizenegyes szerszám.	2.	15.
15. Egy tizenkettős szerszám.	2.	30.
16. Egy tizenkettős szerszám.	.	30.
17. Egy tizenötös szerszám.	3.	.
18. Két üres szerszám borda nélkül.	2.	.

Folyó Szám	Becsültetett	
	ft.	x.
19. Két üres szerszám borda nélkül.	1.	.
20. Két üres borda, egyik 13-as, a másik 14 es, szerszám nélkül.	5.	.
21. Két üres borda új, egyik 9 es, a másik 5 1/2 es, szerszám nélkül.	2.	24.
22. Tizenhat ócska borda.	2.	.
23. Két csévölő kerék.	4.	.
24. 20 db. csévölő cső.	1.	.
25. Egy mázsa.	5.	.
26. 4 gombolított.	2.	.
27. Három pár kenő borosta.	2.	.
28. Egy mustra könyv.	5.	.
29. Hét darab damas mustra.	.	.
	Összesen	431. 6.

Hivatalos bizonyság: Veszprém takács mester:
Kovács János, m. k., Kolutsky Ferencz m. k.
Zirczi Takács mesterek: Vizer Jakab m. k.
Alt Ferencz m. k. Asckerl József m. k.
119. Zirci lakos Néhai Nagy János után hátra hagyott öt árvák végzése nevezetesen János 11. éves, Ferenc 7. éves, Antal 5. éves, Lizi 12. éves és Mari 8. évesek részére 633 ft. 57 kr. váltóban az uradalmi árvák pénztárába letétettek oly formán, hogy az árvák abból egyformán osztozzanak, kamatok pedig addig még az árvák 12. éves korukat el nem érik az őket nevelő öreg Anynyoknak özv. Nagy Ádámnénak kiadatni azután pedig a tőkéhez kapcsolatni rendeltetnek.
Zirc. Martius 5én 1845.
Zsoldos urad.
alügyviselő

ÁRVERÉSE

Néhai Nagy János volt Zirczi takács mester és hitvese, néhai Polák Katalin javainak.

Folyó szám	A javak megnevezése	Becsültetett		A' vevők nevei	Eladott	
		ft.	x.		ft.	x.
1.	Egy kép	.	15.	Ifj. Pittman Simon	.	19.
2.	Egy üres tükör ráma	.	12.	Reithofer Mátyás	.	16.
3.	Egy réz fazék — üst —	5.	15.	Miraiter István.	7.	42.
4.	Egy nagyobb zsíros vindey	1.	15.	Hafner Mihály	2.	42.
5.	Egy kisebb — —	.	18.	Bacher Lőrincz	.	42.
6.	Egy szapu sajtár	3.	.	Lambert János	4.	24.
7.	Egy nagyobb sütő teknyő	6.	.	Pintér János	10.	33.
8.	— — kisebb — —	1.	36.	Laderer István	2.	45.
9.	Egy fogas puhafából	.	18.	Kirsteuer Jakabné	.	33.
10.	Egy fenn álló nagy almáriom	20.	.	Erlicz János	27.	30.
11.	Egy sublad almáriom	16.	.	Vittman János	18.	45.
12.	Egy konyha almáriom tálossal	3.	30.	Bacher Lőrincz	5.	36.
13.	Egy réz gyertya tartó	1.	.	Veiner Ignác	1.	54.
14.	— —	1.	.	Reithofer Mátyás	1.	54.
15.	Egy ócska merő czin kanál	.	15.	Braun József	.	18.
16.	Három ócska fehér tányér	.	15.	Laderer István	.	24.
17.	Egy fehér tál	.	18.	Pintér János	.	40.

Folyó szám	A javak megnevezése	Becsültetett		A' vevők nevei	Eladatott	
		ft.	x.		ft.	x.
18.	Két fehér tál	.	36.	Braun József	.	48.
19.	Egy nagyobb fehér tál, ócska	.	18.	Kirsteuer Jakabné	.	18.
20.	Egy kicsin leveses fehértál	.	15.	- -	.	21.
21.	Három vánkos cziha nélkül	9.	.	- -	12.	9.
22.	Egy kisebb dunyha kék czihával	5.	.	- -	8.	15.
23.	Négy vánkos tarka czihával	12.	.	- -	16.	36.
24.	Egy vánkos kék czihával	1.	30.	Pintér János	2.	30.
25.	- -	1.	30.	Bertóty László	2.	51.
26.	- - tarka czihával	3.	.	Kirsteuer Jakabné	4.	30.
27.	- - kék czihával	3.	15.	Pintér János	4.	30.
28.	Egy dunyha cziha nélkül	8.	.	Veiner Ignác	13.	15.
29.	- -	9.	.	Kirsteuer Jakabné	16.	6.
30.	- - egy ócska kék czihával	6.	.	Szirbek Antal	8.	3.
31.	- - toll és cziha nélkül	1.	30.	Erlicz János	2.	30.
32.	Egy bölcső	.	36.	Kirsteuer Mátyás	.	48.
33.	Egy tölgyfa ágy	4.	.	Bráun József	6.	36.
34.	- -	6.	.	Ifj. Pittman Simon	10.	45.
35.	Egy ócska tölgyfa ágy	3.	.	Őr. Vittman János	5.	.
36.	Egy szék	.	30.	Ifj. Pittman Simon	.	42.
37.	- - : ócska	.	20.	- -	.	27.
38.	- -	.	36.	- -	1.	15.
39.	Egy téglázó vass	2.	.	Miraiter István	3.	9.
40.	Egy gyúró deszka	.	36.	Holczman György	1.	6.
41.	Egy lepedő	1.	.	Lambert János	1.	42.
42.	- -	1.	.	Holczman Francisca	1.	37.
43.	- -	1.	12.	Szirbek Antal	2.	3.
44.	- -	1.	15.	Lambert János	1.	51.
45.	- -	1.	15.	Schafhauzer János	2.	15.
46.	- -	1.	15.	Kollmer Anna	2.	57.
47.	Egy törülköző kendő	.	36.	Reithofer Mátyás	.	50.
48.	- -	.	36.	Feifer János	.	54.
49.	- -	.	36.	- -	1.	.
50.	- -	.	36.	Schafhauzer János	1.	.
51.	- -	.	36.	- -	1.	6.
52.	- -	.	36.	- -	1.	.
53.	Egy sávolyos abrosz	1.	.	Lingl Ferencz	1.	42.
54.	- -	1.	.	Birherr Jakabné	1.	39.
55.	- -	1.	.	Schafhauzer János	1.	30.
56.	- -	1.	.	Langer Ferencz	1.	48.
57.	- -	1.	.	Feifer János	1.	31.
58.	Egy új posztó kaput	15.	.	Nagy Ádámné	21.	.
59.	Egy nyári mellény	.	30.	- -	1.	.
60.	- -	.	24.	Mathez József	.	33.
61.	Egy posztó nadrág	2.	.	Nagy Ádámné	3.	6.
62.	Egy tarka szoknya	1.	.	Schafhauzer János	2.	.
63.	- -	2.	.	Nagy Ádámné	3.	36.
64.	- -	1.	30.	- -	2.	18.
65.	Egy rövid felöltő - rékli -	1.	30.	Bertoti László	2.	30.
66.	Egy fölső ruha - überrok. -	2.	.	Vizer Mihály	2.	30.
67.	- -	5.	.	Bertoti László	7.	30.
68.	Egy ágy terítő	1.	.	Vittman János	1.	54.
69.	- -	1.	30.	Schafhauzer János	2.	24.
70.	Egy mángorló	2.	30.	Feifer János	3.	24.
71.	Egy lisztes láda	6.	.	Braun József	8.	6.
72.	- -	7.	.	Vittman János	12.	.

Folyó szám	A javak megnevezése	Becsültetett		A' vevők nevei	Eladato tt	
		ft.	x.		ft.	x.
73.	Egy kép	.	15.	Kirsteuer Ferencz	.	36.
74.	— —	.	10.	— —	.	18.
75.	Két kép	.	36.	Müllbenz Mihály	.	51.
76.	— —	.	36.	Holczinger János	.	57.
77.	— —	.	36.	Müllbenz Mihály	1.	6.
78.	— —	.	36.	Fett András 2ik oldal	1.	12.
					116.	55.
79.	Egy kettős hidas	30.	.	Vascher Jósefnő	40.	.
80.	Egy ócska falóra	3.	.	Nagy Ádámnő	5.	.
81.	Egy fa mozsár	.	15.	Pfeifer János	.	20.
82.	Egy sodrófa	.	3.	Aschenbrenner Lőrincz	.	7.
83.	Egy vass tepsi	1.	30.	Schafhauzer János	2.	6.
84.	Egy serpenyő vas lábbal együtt	.	40.	Birherr István	.	57.
85.	Egy réz kanál	.	15.	Vittman János	.	30.
86.	Egy vas kanál	.	9.	Holczinger János	.	15.
87.	Egy vass nyárs	.	20.	Vizer Mihály	.	34.
88.	— —	.	6.	Tell József	.	10.
89.	Egy fánk sütő forma	.	6.	Schafhauzer János	.	15.
90.	Egy vass vella	.	15.	Kollmer Anna	.	21.
91.	Egy vass három láb	.	12.	Vittman János	.	18.
92.	Egy vass rostély	.	30.	Kellermayer György	.	52.
93.	Egy fánk sütő forma	.	6.	Schafhauzer János	.	8.
94.	Két vas tábla	.	15.	Kellermayer György	.	22.
95.	Egy bádóg metét szűrő	1.	.	Müllbauer Antal	1.	51.
96.	Egy réz tepsi	.	50.	Erlinz János	1.	36.
97.	Egy bádóg bors tartó	.	15.	Reithofer Mátyás	.	21.
98.	Egy reszelő	.	3.	Laderer István	.	9.
99.	Egy két ágú vass vella	.	15.	Röszl Mihály	.	22.
100.	Egy hús vágó bárd	.	36.	Kollmer Anna	1.	6.
101.	Egy káposzta gyalu	.	16.	— —	.	36.
102.	Egy répa — —	.	3.	Röszl Mihály	.	7.
103.	Egy bádóg öntöző	2.	.	Braun János	3.	15.
104.	Egy tűzhelyi vass	.	50.	Vizer Mihály	1.	27.
105.	— —	.	50.	— —	1.	24.
106.	Egy tűz húzó	.	10.	Kellermayer Lőrincz	.	18.
107.	Egy ócska rokka	.	36.	Müllbenz Mihály	.	57.
108.	Egy burgonya vágó	.	12.	Vittman János	.	24.
109.	Egy fa fogas	.	6.	Kirsteuer Ádám	.	13.
110.	Két vizes dézsa	.	48.	Nagy Ádámnő	1.	12.
111.	Egy birka bőrrel bélelt bekecs	5.	.	Schafhauzer János	8.	42.
112.	Két süldő	12.	14.	Reithofer Mátyás 3ik oldal	18.	.
					94.	15.
					116.	55.
					197.	48.

Összesen 408. 58.

A' takács mesterséghez tartozó szerszám
becsü szerént által adatott
Vinczel Jakabnak

ft. x.
431. 6.

Lessz az egész összeg 840. 4.

Levonandók:	ft.	x.
Az előjáróknak kétszeri árverésen napibérük:	4.	.
A' jegyzőé kétszeri árverésen	2.	.
A' kisbíróé kétszeri árverésen	1.	30.
Hákli Teréz szolgálónak el maradt béré	16.	24.
Hafner Mihály kereskedőnél adósság	45.	18.
Veibl Kristóf NVargánál adósság	8.	12.
Özv. Nagy Ádámnánál adósság	128.	43.
Összesen a kiadások		
	206.	7.
Mellyeket levonván az árverési öszvegből, melly tézzen Marad készpénz	408.	58.
Ide hozván a' szerszámok becsü szerinti árát, melly tézzen	202.	51.
	431.	6.
Lessz az árvák egész tőkéje		
	633.	57.

Kelt Zirczen Februar hó 12én 1845.

Elöttem:
Bertóty László
város jegyzője előtt

Johan Vittman bíró.
Lambert Márton
Reithofer Mátyás esküttek.

JEGYZETEK

1. Br. Hédervári János — akit világi papként neveztek ki zirci apátnak — 1659. október 20-án átadta a zirci apátságot a lilienfeldi apátnak.
HORVÁTH KONSTANTIN: Zirc története. Veszprém, 1930. 84.
- 1a. Uo. 131.
2. A szerződés 1718. május 2-án kelt.
A zirci cisztercita rend levéltára. Archivum Vetus C 126. VemL.
3. Lásd a Veszprém megye céheiről 1813. április 6-án felvett kimutatást. BM adattár. Ltsz. 70.1166.2.
A reformokra vonatkozó intézkedésekről — melyek bizonyosan a zirci céheket is érintették — lásd még DÓKA KLÁRA: A Középkelet-Európai kézművesipar késői, XVIII—XIX. századi céhes szervezetei és az ipari fejlődés átmenete a manufaktúrába, illetve a tőkés vállalkozásokba című cikkét. VEAB Értesítője II. Veszprém, 1979.
5. SZÁDECZKY LAJOS: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Budapest, 1913. I. 159.
6. Példaként említjük a zirci magyar vargacéhet, amely a veszprémi magyar vargacéh cikkelyeinek másolatát használta. BM adattár. Ltsz. 70.1169.1.
7. Céhiratok. Püspöki Levéltár, Veszprém.
8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.
11. Uo.
12. Uo.
13. Uo.
14. Lásd az 1813. évi kimutatásban.
15. Céhkataszter, II. Budapest, 1976. 216.
16. A megye céhes központjairól összefoglaló BARTÓCZ JÓZSEF: A kézművesipari struktúra kialakulása Veszprém megyében a XVI—XIX. században című tanulmányában. VMMK. 15/1980.
17. Archivum Vetus C 995 VemL.
18. Archivum Vetus C 1394 VemL.
19. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Budapest, 1970. 357.
20. Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Budapest, 1960. 246.
21. Uo. 11.
22. A kontárok jelenlétéről számos irat tanúskodik, amelyekben a céhek a nemkívánatos verseny miatt támadták ezeket az iparosokat. Jellemző erre a veszprémi csutoráscéh 1789-ben kelt panaszlevele, amelyben a bakonybéli (a zirci körzethez tartozó) himpelléreket támadva a következőket írják: „Tekintetes Úr Vice Ispán Uram! Alázatossággal Instálunk mi Veszprémi Bötsületes Csutorás Czéh az eránt, mivel hogy ezen Veszprém Vármegyében lévő, Bakon-béri Hellységben lakván oly Himpelér mesterek az Kik az mesterségeket hibásan fojtatják Czéh nélkül, és így mint az Uraságokk mind az Szegénységnek nem haszon, mert ha fogadott munkát fognak ő tőlük kérni elégtelenek azt meg csinálni és mi Betsületes Csutorás Czéh instálunk, hogy eők Czéh nélkül vagy társaság nélkül ne dolgozhassanak . . .” „ . . . ezek a kik úgy majmozzák az mester-ségünket annyira el szedik előlünk a hol csak volna jó fa, hogy mi eő mijáttuk nem követhetjük igaz tanult mesterségünket . . .”
Céhiratok. BM adattár. Ltsz. 70.1032.1.
23. Céhkataszter, II. 215—216.
24. HORVÁTH KONSTANTIN i. m. 232.
25. Conscriptio regnicolaris Oppidi Zircz 1828. MOL N 26.
26. LUDOVICO NAGY: Notitiae politico-geographico statisticae Hungariae. Budae, 1828. 430.
27. A Zirci Apátság gazdasági levéltára. XI. 601. IV. 904.

28. Eperjessy Géza szerint ez az arány elérte vagy meghaladta a 10% -ot az alföldi és a dunántúli mezővárosokban.
EPERJESSY GÉZA: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686—1848. Budapest, 1967. 70.
29. BARTÓCZ JÓZSEF i. m. 207.
30. A „paraszt” megjelölést — feltéve, hogy ez kizárólag gazdálkodásból élőt jelent — nem számítottuk az iparfélék közé. A táji sajátossággal bíró szakmák (szénégető, taplófaragó) és a faiparosok (villacsínáló, talicskacsínáló) külön-külön említése gyakoriságuk és a specializálódás mértéke miatt fontos.
31. FÉNYES ELEK: Magyar országnak, 's a 'hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1841. I. 426.
32. BARTÓCZ JÓZSEF idézett művéből a 220—222. oldalakon található besorolást vettük alapul.
- 32a. Az 1828-as összeírás szerinti iparosnévsor: Kovács: Kern József, Martin Fülöp. *Lakatos*: Biankotelli József, Messl Mihály. *Fazekas*: Hanes József. *Szappantőző*: Holl Ferenc. *Azstalos*: Raimund János, Hajdu József. *Bognár*: Karl József, Szeck Henrik. *Esztergályos*: Richter József, Leibel Mihály. Takács: Haidinger Lőrinc, Karl Antal, Bruner János, Wideman János, Lampert Ferenc, Alt Ferenc, Mist József, Kalinski Ferenc, Aserl József, Vizer Jakab. *Szijgyártó*: Vasas József. *Csizmadia*: Hajdu Adám. *Varga*: Veibel Kristóf, Bittman Simon, Ramer Ferenc, Veiber József. *Magyar varga*: Stumpf Mihály, Krausz Imre. *Kalapos*: Janhofer József. *Szabó*: Aiselt Konstantin, Papp Dávid, Slak József, Svanke Antal, Svanke Antal, Vánki Ignác. *Német szabó*: Anczenbrenner István. *Mészáros*: (egyetlen segéd) Ruder György. *Molnár*: Link János, Link János, Stramer József, Link Ferenc. *Pék*: Viedeman György, Vagenhofer Ignác. *Acs*: Pollák József. *Kőműves*: Singer György. *Cserepes*: Videman József. *Úveges*: Niczler Konrád. *Kelmekestő*: Klein János. *Vegyeskereskedő*: Hafner Mátyás. *Vasárus*: Roth Alajos.
33. Lásd az 1831-ben készült zirci urbariális és contractuális adózások összeírásában.
34. Uo.
35. Uo.
36. Veszprém vármegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1825. november 16. 48. k. 1122. VemL.
37. Vmjkv. 1826. január 9. 49. k. 392. VemL.
38. Vmjkv. 1826. december 4. 49. k. 1287. VemL.
39. Vmjkv. 1833. március 2. 56. k. 243. VemL.
40. Élelmezéssel és „háztisztogatással” kapcsolatban még találunk kifizetésekre bejegyzést: „Videman József Zirczi Pék Mesternek . . . 1821 1ső Novembertől fogva folyó 1822ki utolsó Aprilisig általa a Jaansemans katonaság számára adott 2188 portio kenyérért 169 forint 32 xr.”
Vmjkv. 1822. május 23. 45. k. 633. VemL.
„Pirker Mihálynak . . . a N. Vármegye Veszprémi quartély házáinak tisztogatására szükséges 10 kila mészért kilóját 1 ft. 30 xr vévén. 15 ftok.”
Vmjkv. 1822. szeptember 23. 45. k. 1048. VemL.
41. Hivatkozás a felmérésre: IV. 1. g. Úrbéri iratok. Úrbéri egyezség, 1859. december 13. VemL.
42. SÁNDOR PÁL: Adatok a parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatához Veszprém megyében. VMMK. 9. 175.
43. E kevés adat továbbra is nyitva hagyja kérdéseinket: a kevés számú állat egyértelműen az iparban való tartós leköttöttséget jelentette-e, az egyes mesterek között az állatok számában megmutatózó különbség egyszersmind a szakmák által előidézett vagyoni differenciálódás kifejeződése-e stb. Hasonló témák részletes elemzését lásd: VARGA GYULA: Adalékok a debreceni céhes ipar és a mezőgazdaság kapcsolatához a XVIII. század végén. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve. 1980. 163—209.
44. Zirc környékén a gabonagazdálkodásnak szűk tere volt, de a kerti vetemények (káposzta, répa, burgonya) és a gyümölcsstermelés meghatározó volt. Ugyancsak a földrajzi környezettel függ össze, hogy a sertésenyésztésnek igen fontos szerep jutott.
45. H. PÁLFY ILONA DR.: Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben. Magyar Statisztikai Szemle, 1936. 393.
46. EPERJESSY GÉZA i. m. 86.
47. XI. 601. A Cisztercita Rend Zirc—Pilis—Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára, gazdasági iratok.
48. Uo.
49. Halotti anyakönyv, III. Plébániahivatal, Zirc.
50. Az életmóddal és lakásbelsővel kapcsolatban Biró Friderika, Hanák Péter, K. Csillay Klára, Praznovszky Mihály, Voit Pál, Vörös Károly és Zólyomi József e témában írt munkái nyújtották a főbb útmutatót.

ZSUZSA V. FODOR

DIE HANDWERKER VON ZIRC IN DEN URKUNDEN VOM ENDE DES 18. UND ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Die Siedlung feierte im Jahre 1982 den 800. Jahrestag ihres Bestehens. Dieser Anlaß gab der Autorin die Anregung für die Anfertigung der obigen Studie.

Ihre Absicht war es, die Kenntnisse über die Geschichte des Ortes, die sich bisher hauptsächlich auf die Informationen über die Zisterzienserabtei beschränkten, zu erweitern.

Die Forschung versuchte, ein Bild über das Handwerk des Ortes zu geben, der zahlreiche Besonderheiten in sich birgt, in geographisch-ökonomischer Hinsicht sich in geschlossenen Grenzen befindet und nach der Vernichtung durch die Türken neu errichtet wurde. Dieses Handwerk wurde von den Einwohnern innerhalb und außerhalb von Zünften ausgeübt.

Die zahlenmäßige Beschränktheit und die vielmals ungenauen Informationen der zur Verfügung stehenden mußte die Autorin ihren Anspruch auf ein endgültiges

Ergebnis aufgeben und konnte sich in den wichtigsten Themenkreisen nur die Feststellung der Tendenzen als Ziel setzen. Jedoch zeichnet sich auch so ein Bild der Handwerksgesellschaft von Zirc ab, aus dem man erfährt, wieviele Einwohner mit welcher Intensität in was für verschiedenen Berufen ihre Handwerkstätigkeit ausübten.

Die Studie berührt auch die Vermögensverhältnisse und die Merkmale der Lebensweise der Handwerker. Dazu stehen in Form von Testamenten und Versteigerungsverzeichnissen wertvolle Quellen zur Verfügung.

Die hier verwendeten Dokumente geben Auskunft über das Ende des 18. und den Anfang des 19. Jahrhunderts. Die Forschungen der Handwerksgeschichte und der Lebensweise im späteren Zeitraum bilden die Grundlage für eine spätere Arbeit.